

הזמר הנווד¹

משה שמיר

לאחר שנפרדה מאתנו תיבת הזמרה של "כוכבים בחוץ" – "על העיר עפנת יונים, על העיר, על יער פרא" – לאחר שחזרה אלינו ב"שמחת עניים" והיא טנבור – "הרחוב הגדול בטנבור הגדול, טפח, טפח, טפח כל ימות החול, חרף הגיע וקניץ הלה, והרחוב הגדול בטנבור טפח".

לאחר ששבה ונתגלתה "פֶּעֶכְכָּר בְּחֻשְׁכַּת חוּרוֹ" ב"שירי מכות מצרים" – חפינו לה, מאוהבים ונאמנים ומצפים, חפינו לה כמספר השנים הדרוש להקים מדינה ולהביאה עד סף שנתה העשירית, חפינו לה כמספר השנים הדרוש בשביל להקים דור חדש של משוררים ומספרים – והנה שבה לבסוף ובאה מן הנדודים, או מהסגר והתענות בכלאה, או מהצרף בדליקה האיטית של לב משורר, או מהקלע בין חנינה לדין – והנה שוב היא שרה מעל עמודיו של ספר שירים חם וריחני, ששמו של נתן אלתרמן קבוע, כחותם, בראשו – ספר "עיר היונה":

אנה, זמרה? אנה, רוֹנֶנֶת?

אנה, קלה נחלילית?

מתי תהיי לנו נִתְנָת

כבלי משים וקאין תכלית?

כל השירים שבעולם הם מיסוד השמחה, גם השריים העצובים, וספר שירים – כזה – הוא חג. אומרים אצלנו: "חג לספרות" – ואתה נבהל. אבל הפעם לא יובל הוא – אף כי לא מאד ירחק סף החמישים – ולא יום הוצאת "כל כתבי", אלא ספר חדש, ספר שירים שרובם לא

¹ נדפס לראשונה ב"דבר" – "דבר השבוע" 21.6.1957

קראנו מעולם, ומיעוטם קראנו פה ושם במחברות דקות או בקצים עבים, מפורדים ומפוזרים, והנה נקבצה כל הברכה הזאת לכלי אחד, והרי זה מגופו של יום-מעשה לשירה, יום חולין – פשוט: שירים חדשים, והוא החג, אלה שקראו – ביודעים או בלא יודעים כי יבוא ויכתבו – אלה שנתנו דעתם על כל שיר בודד שנדפס במוסף מן המוספים או בבמת-ספרות מן הבמות, אלה שליוו, לפני חמש עשרה ועשרים שנה, את השירה העברית המודרנית בלהיטות של חסידים – אלה הם הראויים היום לקנאת הכל, בשעה שפריה השופע והאגור והמורם-על של שירה זו מוגש לציבור הרחב ברשות הרבים ולשמחת הרבים, שום חג לא יהיה חריף ומשכר כל כך פאותה **פגישה ראשונה** עם שירי משוררים ומשוררות, שהמורה לספרות לא ידעם או לא הפיר בהם, שהרחוב לא שמע שמעם, אבל הארץ והשמים, החוף והעבים – ראה ראינו! – דברו בלשונם, געו בקצבם, למדו את חרוזיהם בעל פה.

עוד שמור עמי זכרה של **פגישה ראשונה** אשר כזאת עם שירת אלתרמן. אחד מחברי היה זה, נדמה לי, אשר כתב אז את שיריו הראשונים, ובשעת ערב מאוחרת היה זה, לאור אחד הפנסים של שדרות רוטשילד. הוא הושיט לי גליון חדש של "טורים", מקופל לשנים ולארבע – כדי שטחו של ריבוע שירי אלתרמן בגליון, ועיני נפלה ישר אל סימן הקריאה אשר בשורה השלישית: "לִלְהָ, פְּמָה לְלִלְהָ!"

עודי שומע את קול הפציחה אשר שמעתי אז, כקול פציחת האגוז הטוב, בהפצח סגור הלשון, סגור המלה הבודדת, לעיני או בלבי פנימה. רק אחר-כך קראתי מתחילה ועד סוף, כפוסע על קונכיות

"בְּהֶק הַסְּפִין בְּעֵין הַתּוֹלִים"...

או

"זְמַן רְחֹב, רְחֹב. הֵלֵב צִלְצֵל אֲלֵפִים".

ועוד

בְּמִגְלַב זֶהָב פְּנֵס מְפִיל אֲפִים / עֶבְדִים שְׁחָרִים לְרֹחַב הַרְצִיף"

ועוד ועוד...

היו משוררים שגילו לפנינו כמה עשירה היא העברית, והיו מספרים שהוכיחו כמה גדולה היא, והיו שלמדו כי עשויה לשון זו לכל, והיו שהחיו כל מכמניה המופלאים, אבל אלתרמן הוכיח לנו את החשוב מכל, את ההכרחי מכל – כי היא שלנו, שלנו – עם כל עשרה, של יומנו – עם כל עתיקותה, של פשטותנו – עם כל קדושתה. הוא לקח את הקטיף שלנו, קטיף התפוזים היומיומי, הדיבורי, הארצישראלי, את המלה שאינה מצוי לא במקורות ולא בדפים בלים ולא בספרות – את מלת העתונות והמסחר ויחסי אכר ופועל, המלה חסרת הייחוס – וקבעה בלב שירו, בראש חרוזו, תואמת ולא נכלמת, שרה במקלה מלים מיוחסות ללא דופי, אחות לבנות האלף והאלפיים ושלשת האלפים:

"אור! את ענק האור

מי בעינים קיף?

צוקות,

קפות,

בטי הקיטור,

יצאו הקלות לקטיף!"

באותם ימים של התגלות ראשונה, בהם נמכרו אט־אט ספרי שיריו הראשונים, בהם עוד הופיעו שיריו בבמות ספרותיות שונות – באותם הימים נעוצים שרשר השפעתו על הדור הצעיר בשיר ובסיפור. כן היא דרך השירה בעולם וכן היא דרכה אצלנו, שעצמת קרינתה הגדולה ביותר, המפרה ביותר, היא דוקא בימי אלמוניותה הראשונים, בהיותה ידועה רק בסוד מעטים. דור שלם של משוררים ומספרים צעירים, חי ויצר בצל שירתו של בעל "כוכבים בחוץ" – אך אם תבדוק שעת ההתקשרות של כל אחד ואחד מהם אל שירת המשורר, תמצא כי **שעה ראשונה** היתה היא גם לשירת המשפיע עצמו.

מן הימים ההם, בהכיר מעריצי אלתרמן איש את אחיו לפי שורה הנאמרת בעל־פה, לפי חורבת מוצנעת בין ספרי אצטבה כבדים, והם כמין כת־חשאים בינם לבין עצמם, זכור לי סיפורו של נער מנערי העמק.

חדשים ספורים לאחר תום מלחמת העולם השנייה, ואל הנער, אשר גודל באחד מקיבוצי העמק, בא מכתב. המכתב הודיעו כי אביו, איש מערבי אשר זכרו כבר פג מלב הנער הואיל ומאז ימי־ינקותו לא ראהו בשל נסיבות חיים מוזרות ונפתלות, אביו המזקין והזר בא ארצה ונכון הוא – או מבקש – לראות פני בנו. כתובת מגורי־האב הארעיים בארץ למדה, כי האיש עשה רכוש או הצליח לשמור על רכושו גם בשנות הרעה. היאתה היא באחד מבת־המלון הנכבדים של העיר הגדולה.

הקרובים לנפש הנער בקיבוץ ידעו את הדבר וליוו בחרדה את חרדתו. אף שהיה מראשוני החבורה בכל – ברכיבה ובקליעה ובחריש ובאהבה – ידוע היה כמצניע הרבה רוח בנפשו פנימה. ידוע היה כאוהב שיר וכחוטא בשיר מפעם לפעם. לפיכך תהו וחרדו – מה תעולל לו פגישה זו עם אדם זר, שזר וגם אב הוא, שיערו כי פגישה נסערה תהיה זאת. עם ערב חזר הנער, לא הרבה לדבר, רק צרור קטן החזיק בידו. לקרובי נפשו סיפר אחר־כך, בשעת לילה מאוחרת, בפתחו לעיניהם את צרורו הקטן: הפגישה היתה מאכזבת, נבוכה, קרה. הרגע, שלא הוגה לו לפרוץ כדרך הכסילים, ברגע הראשון – לא ניעור ולא קם. איש מזקין מערבי ישב מול נער קשה־כפות, שזוף, בלוריתן, מאחד משקי העמק. לא ידעו מה ידברו. הנער נשאל וענה פעמיים ושלוש. לא ידע מה ישאל הוא. הוסיף וחיפה לשלאות אחרות, אך גם חכמת האב נתמצתה עד מהרה. משהו גאלם – מלצר או ארוחה או טלפון או שעתו של אוטובוס החוזר לעמק. הנער קם ללכת. האב קם לברכו, ואז חלץ פתאום את ארנקו ותחב מתת־כסף אל סף הנער. סירובו של הנער, שהיה אמיתי ונכון ובלתי ניתן לערעור, אילו ידע הנותן קיבוץ מה הוא, ויחס חבר קיבוץ צעיר לכיס כסף, נראה לו לזה כסירוב של נימוס. אי־אפשר היה להוסיף ולסרב לו לאב, בלא להעליבו שבעתיים על עלבון הפגישה שלא עלתה. בעוד שעה קלה מצא עצמו הנער יורד ברחובה של עיר ובכפו מעות קשות, שלא מנה מנינו, בתוך שטר נ ייר אחד. לכיסו לא יכול לתחוב את הכסף, אף כי צרב את כפר כצרבת אש, כי בכיסו היה מבעיר את גופו עליו: מתת־כסף, כיס כסף פרטי לחבר החבורה הצעירה בקיבוץ! וכך הלך ותעה ברחובה של עיר, הפסף בידו הקפוצה, עינו משוטטה על קירות או כבושה בקרקע, ואינו יודע איך יחלץ מנטל שבכף ומנטל שבלב. עד שלבסוף נצנצה כנגדו חנות ספרים ונצנצה לעומתה מליבו מחשבה. שלושת ספרי המשורר האהוב עליו, שעד עתה לא נמצאו לו אלא בהשאלה, את שלשתם גם יחד יקנה לו בכסף הזה, ויטהר הכסף עם המתת. כאשר היה הכסף בכפו כן

הניחו על שולחן המוכר, ועד שובו אל האוטובוס כילה עודפו בגלידה וגוזז וכרטיס נסיעה. הנער פילה את סיפורו, פתח את הצרור, הניח את שלושת הספרים הדקים למול שומעיו: היו הם "כוכבים בחוץ", "שמחת עניים", "שירי מכות מצרים".

ימים אלה, ששירת אלתרמן – לא צפויה, חדשה ומסעירה – כבשה לה קוראים ומעריצים בקרב צעירי הדור, ודקוא בתחומי הנוער, הפלמ"ח, ההתישבות העובדת, נראים לנו היום רחוקים, ימים עברו. בינתיים כבש לו המשורר את המוני הקוראים, את העם כולו, בטורו השביעי, אשר שני כרכיו מצויים היום ברבבות בתים בישראל, אך אוהבי שירתו האמיתית, הפנימית, המיוחדת בסוד סמליה וניגונה, תבעו ללא חשך את ההמשך. כמעט ועייפנו לשאול מתי יוציא אלתרמן ספר־שירים חדש. מפעם לפעם פשטה שמועה: הנה, הנה – יש כתבי־יד. נמסר כתבי־יד. הוכן לדפוס כתבי־יד. אך רק שמועת החדשים האחרונים הפכה לספר ממש, ספר בן מאות עמודים. הפעם, יודעים אנו, לא אל מעטים, הלומי רגשת פגישה ראשונה, ילך הספר. הפעם ישטוף כנהר גדול, בלב אדמות האומה, בין שדותיה וכרמיה ועריה הנבנות, מעליו יעברו גשרים ומימיו יציפו שטחים רחבי ידיים...

...ובפכיות טובה ערמומית של מחותנים, שנמצאו פתאום דחוקים קצת הצידה, נשקול ונאמר ברוב חכמה: הן לא היה צורך בספרו הרביעי של אלתרמן – בשביל שיקבע מקומו בתולדותיה של הספרות העברית, כמשורר, כמחדש, כמשפיע! שלושת הראשונים – די היה בהם כדי לתת לנו את מלוא מהותו כמעט. מכל מקום – הנה חיינו עמם זה חמש עשרה שנה – והחיים היו מלאים, עשירים, פוריים. הנה נתנו לנו "כוכבים בחוץ" את הציוריות העשירה ביותר שהיתה בשירתנו מאז ימי שיר־השירים שבתנ"ך. הנה נתנה לנו "שמחת עניים" את העמקות התהומית, שקוית הטראגיות והאמונה, העוז והמסתורין, הנה נתנו לנו "שירי מכות מצרים" את הכלי המגובש ביותר של שירה קלאסית טהורה בשירתנו החדשה. מה עוד יכול היה המשורר לתת ולא נתן?

אותו, בכל אופן, את המשורר עצמו, לא העסיקה השאלה הזאת, והריהי לדידו שאלה של הבל. מתוכו הוא שר, המשורר, ולא אל חוצו, מתוכו הוא מזמר. היודעו יודע, כי יקר לו קטן פזמוניו, קל שבמזמוריו העמיים, כנכבדה וככבדה בפואימות. הנפשו הריהו עד היום זמר נודד, זמר עממי ששמחת חוג שומעיו הקטן סביב שולחן היין היא שמחתו והיא שכרו. הן כך היה. יודע היודע, כך היה מבקש לחיות ולנוע כל ימי חייו, אילו ניתן הדבר

במדינות הטובות הללו ובעתים הרעות הללו. האטעה אם אומר, כי בחלומי אין אלתרמן מבקש אלא מנת חיים אחת – גיטרה ביד, דרך פתוחה. קרון מתנוודד להלוות אליו מבוקר עד ערב, ופונדק ואש מבווערה עם ליל? כזמר נודד – קמה חכמתו וניעורה ביש לה שומעים, בחבורה. כזמר נודד – חביבים עליו סיפורי רעיו מסיפוריו הוא. מרבה הוא לשמוע מלדבר, ואל העם יטה אזנו, ללשונו ולקולו יקשיב. לצוד מתוכם את חוט נגינתו, אשר בפזמונו ישזרהו, במזמורו, גם בשירו.

זכורה לי אחת השעות הראשונות שזכיתי לשבת עמו בחבורה, והוא מן המקילים על נבוכים, מן המקרבים, והיתה היא שעת ערב, ואנו הצעירים עוקבים בעירנות אחר כל תנועה, שותים בצמא כל מלה. פתאום, בנוח הרוח הטובה על הכל, והיא מכוח יין שנכנס ומכוח סוד-רעות שיצא, בלא נשאל, התחיל מזמר וסוחף אותנו עמו, ומזרז את הנחשלים ומלמד את הכושלים – את שירו "כלניות" זימר ולימד, אחד ושנה ושלוש, והשרי אז חדש.

נתתי עיני בו. תהיתי: זה? את זה פזמונו הקל הוא כך מחבב? לא הבינותי אז, אף כי שרתי בשרים ואת הזמר אהבתי, לא ידעתי כי זמר נודד הוא רענו נתן, זמר נודד הנוגן על פי כליו ועל פי כוסו ועל פי עמו. בראש לכל ויותר מכל הוא שר, כל עצמו שר ומזמר, נע עם השירה ונמשך אחריה ומבקש לכבשה ונגרר עמה בהתפרצה מפניו, שר ועולה בלהבות הניגון, דבוק בריתמוס העולם, חולה מחלת נגינה שאינלה סוף, חושב ושר, כועס ושר, נלחם ושר, משבח ושר, מפלל ושר. זמר נודד, בידו כלי המיתרים, בעינו קו הדרים המתמשך הרחק, בדמו זמר ליל אמש ויינו – כזה וכך מבקש הוא להיות לפי מהותו תמיד.

ואנו נוטלים לידנו את "עיר היונה", את תחנת הגדודים הרביעית, ומשתאים לראות, כי דוקא הזמר הנודד שלנו – זה הזמר הנודד אשר לא היה עוד כמותו יושב קבע בארץ מכל חבריו לאומנות, אשר לא היה עוד כמותו סרבן לכל הצעת נסיעה כזאת או אחרת לחוץ לארץ, מאלה הנסיעות שכולנו כל כך שטופים בהן – דוקא איש הליריקה הצרופה ושמחת היריד וחיבת השטות והחידוד – דוקא הוא נעשה, בכוחה המוצהר והפורץ גדרים של "עיר היונה" יותר מאשר בכוחם של כרכי "הטור השביעי", אם ירצה בכך ואם לא ירצה, אם יסלח לנו על הביטוי ואם לא יסלח – דוקא הוא נעשה למשורר האומה.

לפני שנים רבות פירסם נתן אלתרמן ארבעה פרקים – ארבעה אחים – מתוך מחזור גדול, שלפי מתכונתו הבינונו כי "שיר עשרה אחים" יהיה. ודאי לא יחיד הייתי,

במשך כל אותן שנים רבות שחלפו מאז, בבקשי לדעת מי הם ששת האחים האחרים, על מה ישירו, מה יספרו. בספר שבא לידינו בימים אלה מצוייה התשובה, מצויים עשרת האחים כולם, והאח התשיעי בהם, האחד שלפני האחרון, מגלה לנו מה הוא אותו כוח איתנים שנטע את הזמר הנודד בלב זמנו ובלב עמו, מה הוא שעשאו לסבל, למכתף, משאות. "קול והד" שם השיר. והוא בא, דחוף, לאחר מזמורי תהלה לשירה, ליינ ולנערה, לספרים, לאב, לדרכים הפתוחות, לקלות הדעת, לשמחת המעשה, לאשמורת ליל שלישית, "קול והד" שם השיר ובו מגיע הזמר הנודד, בכוח זמרתו ובכוח נדודיו, אל המקום שבו אין לו מקום.

נְדָחִים כָּל מְרֵאוֹת יוֹם אֲשֶׁר עֹמְדָה בּוֹ נַעֲרָה

קִטְנָה בְּתוֹר לְטַל מְרַק בְּכָלֵי פָחִים

וַיְדִי אֲחִיהָ הַקָּטָן עַל צְנֵאָרָה

וְהִיא לוֹ אִם נָאֵב וְעֵשְׂרָה אֲחִים

הָאֲחִים: וְהִיא לוֹ אִם נָאֵב וְעֵשְׂרָה אֲחִים

וְהִיא לוֹ שָׂדֵה בּוֹכִים וְשָׂדֵה פְּרָחִים.

נְדָחִים כָּל מְרֵאוֹת יוֹם בְּנוֹס בּוֹ אִישׁ מִפְּנֵי רוּבִים

וְהוּא נוֹטֵשׂ אֶת בֵּת־זְקוּנָיו בְּסִבָּהּ וּבְסוּדָר צָמֵר יְלִיטָה

וְהִיא נוֹשֶׁקֶת כְּפוֹתָיו לְאִמֶּר: אָבִי, אָבִי.

וְהוּא נִשְׁרָף לְשִׁיד בְּנִשְׁקָתָהּ.

הָאֲחִים: וְהוּא נִשְׁרָף לְשִׁיד בְּנִשְׁקָתָהּ.

פְּנִיךָ שָׂדֵה, אֲחִינוּ, מִי אַתָּה?

לֹא שָׂדֵה פְּנִי וְלֹא צִלְמֵי שְׂרָף,

אֲבָל פְּנֵי אִישׁ וְשִׁיר וְיֵין גְּפָנִים

הוֹפְכִים עוֹרָם עַת כִּי שֹׁנְעַת גְּרִדָּה

כָּאֵשׁ גְּדוּלָה חוֹלֶפֶת עַל פָּנִים.

הָאֲחִים: כָּאֵשׁ גְּדוּלָה חוֹלֶפֶת עַל פָּנִים

וְנִשְׁרָפִים צְלָמִים וְקַנְיָנִים.

וְכָל הַגּוֹת וְחֻקֵּי־לֵב אֲשֶׁר הָעֵט

בָּם מְדַקְדֵּק לְתַכּוֹן וּלְמַרְאִית

בְּמַחֲזֵי אֶחָד נֶהֱפָכִים לְחֵטָא

אֵף כִּי לֹא בָּאוּ עִם רוֹדֵף בְּבִרְיָת.

הָאֲחִים: אֵף כִּי לֹא בָּאוּ עִם רוֹדֵף בְּבִרְיָת

אֵךְ מֵהוֹתֵן פְּתָאם מְפַרְקָת וּפְרָאִית.

בתים אלה, הקרועים מסגור לבן של השיר בעודם שותתים דמו, אינם צריכים פירוש. אשר חש וכתב את הנערה הקטנה העומדת בתור ליטול מרק, את הבת הקוראה לאביה מן הסבך בנוסו מפני רובים, אר חש כי כל הגות וכל חקרי לב נהפכים לחטא – לנוכח שוענת נרדף, אשר חש אותם על פי מזמורו, בתוך ניגונו – לא כמצוות דיבור רוחפה, אין לו מה יעשה, בלתי אם יניח את כלי המיתרים ויכוף קומתו ויעמוס על גבו את המשא הכבד.

היות משורר האומה נטל הוא, נטל כבד. כופף קומה, מאז ימי ביאליק ניסוהו אחדים ונשברו תחתיו. הנה עתה לעינינו מורם הנטל הזה, הנה הוא נישא, הנה הוא ניצב, כסבל זה, שבטרם יעמוס משאו הכבד יכף לרגע, ישחה תחת המשא, ואחר כך יתרומם אט אט וגבו כפוף-כובד, כסבל זה קיבל על עצמו הזמר הנודד את המשא הכבד, והוא נושא, הוא מרימו אל על.

והדברים, הלא הם כתובים על ספר "עיר היונה", בו "שירי עיר היונה", שירי דורנו כפשוטו, כנתיבות ים, ובאי הגירוש ובחפירות הקרב ובצריפי התאחזות, ובו "שירים על רעות הרוח", שירי מולדת כפשוטה, ושירי "כחוט השני" ו"שירי נכוחים" – בהם רונן

הזמר הנוודד ומרנין כל הדומם וכל החי אשר בין אדמה לשמים ו"שיר עשרה אחים",
ומהותו כבר רמוזה לעיל.

יקרא הקורא, יפתח דף ראשון ויקרא מהחל ועד כלה. עתה רק התחילה המלאכה